

ACC. N:R M. 12931:1-14.

Landskap: Skåne Upptecknare: Kamrer N. Jönsson, Önnestad
Härad: V. Gönings Berättare: " " "
Socken: Stoby Berättarens yrke: kamrer, ämnesläsare
Uppteckningsår: 1953 Född år 1878 i Stoby

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Brottskhandel på landsbygden. s. 1-14. LuF 95.

ACC. N:R M. 12931: /.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Frågelista 95. Butikshandel.

I början av 1880:talet fanns i Ballingslövs by en diversehandel och en spannmålshandel. I slutet av 1880:talet tillkom ännu en diversehandel samt handel med fodermedel, gödningsmedel m.m. Den förstnämnda butiken var den äldsta på platsen. När den grundades och vem som från början innehade den känner jag ej till. Men under 80:talet ägdes den av en handlande Andersson. På grund av oförsiktig siktig kreditgivning m.m. fick han inställa betalningarna och drev sedan rörelsen i sin broders, handl. O. Anderssons i Sösdala, namn. Butiken, som ännu finnes kvar och ligger omedelbart väster om järnvägsövergången, övertogs senare av en handl. Axelsson. Spannmålshandeln utmed vägen till hästveda, innehades av en handl. Victor. Denna affär ^{än} för längesedan upphörd. Den andra diversehandeln startades av en lantbr. Sven Jönsson, som tidigare vid sidan om sitt lantbruk uppköpt och exporterat smågrisar till Norrland. Butiken inrymdes till en början i "Hotellet" mitt emot järnvägsstationen och i ett intilliggande magasin, men flyttades sedan till en nybyggd fastighet öster om järnvägsövergången. Järnvägen

Ref. 95
/

utgjorde sålunda gränsen mellan de båda handelsbofarna. Även denna affär finnes fortfarande kvar och har i många år innehafts av en en handl. Månsson.

Innehavarna av de båda butikerna på 80:talet voro båda från orten. Andersson hade börjat som "bohållare" i Sösdala eller Hässleholm. Sven Jönsson hade som sagt innehaft lantbruk i socknen samt sysslat med gris- och frukthandel på Norrland. Någon merkantil utbildning, t.ex. i bokföring ^{de} hade inte, med undantag av den lilla bokföringskurs Sven Jönsson förvärvat sig vid en kurs i Önnestads folkhögskola. Sven Jönsson hade vid sidan om handeln en del kommunala förtroendeuppdrag.

Av Anderssons butik har jag det tydligaste minnet från min barndom. Från byggnadens hörn var ingång till ett stort butiksrum. Dubbla par dörrar ledde dit. En klocka på stålfjäder gav en rungende alarmsignal, när kunder trädde in. Några stora skyltfönster eller firmaskyltar fanns inte. men en del varor voro upphängda på trådar innanför de vanliga fönstren.. Disken, byggd i vinkel, avgränsade inre delen av butiksrummets lång- och kortsida. Hela

2.

disken var ett långskåp, fyllt med större och mindre lådor för olika slags varor. En av lådorna i disken mittför kontorsdörren var avsedd för dagskassan. När jämna pengar lämnades behövde den låsta lådan inte öppnas, utan pengarna stacks ner genom ett par springor i disken, en för koppar och en för silverpengar. På disken över kassalådan låg "kladden", en hemmagjord räkenskapsbok, hopsydd av "styversark", där kreditaffärerna antecknades. Innanför disken voro hyllor från golv till tak med fack för olika slags varor. Belysningen utgjordes av två hänglampor för fotogen, med oljehus av glas och däröver en plåtskärm, vitlackerad på underidan. Ursprungligen var ingen eldstad i butiken, men sedan insattes i ena hörnet en järnkamin, som eldades med ved och torv. Ett kaotiskt virrvarr av olika slags varor fyllde disk, hyllor och golv. På linor i taket hängde verktyg, lyktor, spannar, sockertoppar och långa rader av olika stora kaffepumpor av glas. Varje husmoder med självaktning kokade nämligen sitt kaffe med tillsats av cikoria och klarskinn på en sådan glaspumpa. Innanför disken på golvet stodo säckar, tunnor och fjär-

ACC. N:R M. 12931:7^A -

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

4

dingar med ärter, gryn, salt, sill, snus m.m. På en stor ten över disken var upphängt "segelgarn" för inslagning av paket. En fullärd expedit skulle kunna vira garnet över ett finger och rycka av det med en elegant ryckning. Betsmannet, som tidigare använts vid vägningen, hade ersatts med nyare balans- och decimalvågar. På disken var fastskruvad en balansvåg med messingsskålar, och vikterna stodo vid sidan i ett träställ. För uppmätning användes krönte kärl av koppar och kubiska träkärl. Övergången till det nya mått- och vikt-systemet vållade i synnerhet de äldre kunderna åtskilliga svårigheter, då de fortfarande begärde "fjärndelar", skålpung, lispund, kanor och halvstop av de olika varorna.

Handl. Andersson var en liten fin och putsad herre. Hans kläder var av finare kvalitet och elegantare snitt än ortsbefolkningens i allmänhet. Han gick även i vardagslag klädd i krage. Hans hustru var liksom ståndspersonernas fruar klädd i hatt och kallades fru - medan ortens hustrur kallade "mor" - Mor Karna, Mor Sven Anders" etc. Han hade utbytt ortens dialekt mot "tjöpstaspraug" och blev därför pla-

ACC. N:R M. 12931:5.

- 5 -

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

5

cerad i "herremännens" klass. Handelsmannen kallades på en del platser för "patron". Så var ej förhållandet här - men han tilltalades eller omtalades alltid "handlare Andersen" eller "herr Andersen". Varorna köptes dels från grosshandelsfirmor, direkt, dels genom kringresande ombud för sådana - s.k. provvryttare - I ganska stor utsträckning lämnade kunderna livsmedel av olika slag i utbyte mot varor. Det mötte ingen svårighet att erhålla handelsbiträden under 1880: talet. Det var överflöd på arbetskraft inom jordbruket. Vid gårdarna övertog vanligen äldste sonen jordbruket. De yngre arbetade en tid hemma, men togo ofta sedan värvning vid regementena,, blevo hantverkare eller handelsbiträden eller emigrerade till Amerika. Drängarna gifte sig och fingo på hårda villkor ett torpkontrakt - byggde en liten stuga , odlade något tunnland av den steniga skogsmarken och svedjade till hälftenbruk. Deras barn blevo drängar och pigor vid gårdarna eller emigrerade till Amerika. En och annan med gott räknehuvud och god handstil sökte bli biträde hos någon av ortens handlande. - I Anderssons butik var det en bokhållare och en lärling -

- s.k. "hisspuss". Lärlingen hade under första året kost och bostad hos arbetsgivaren, litet bidrag till kläder och ett mindre belopp i kontanter eller varor såsom julklapp. Lärlingen skulle svara för renhållningen i butiken. De hygieniska förhållanden voro ej särskilt förstklassiga. Efter stängningsdags eller tidigt på morgonen skulle han "dänka o soba" golvet, sopa trappan, rengöra disken o.s.v. Vid dålig väderlek då mycken smuts och snö drogs in på golvet skulle golvet täckas med ett tunnt lager sand eller helst sågspån. ~~Om lärlingen visade sig lämplig för yrket~~ Han skulle vidare se till att ingenting saknades i butiken och hämta varor från lagret i källare och på vind. Dessutom skulle han lära sig att göra strutar. Papperspåsar hade börjat komma i bruk, men på dem skulle det sparas så mycket som möjligt. Om lärlingen visade sig lämplig för yrket kunde han efter ett eller två år söka sig plats som "bokhållare" på annan plats eller på stället, ifall därvarande bokhållare erhöll bättre plats eller kunde starta egen rörelse. Bokhållaren hade kost och bostad hos arbetsgivaren, kontant lön (hur stor känner jag inte till) samt

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

6.

julklapp, vars storlek berodde på expeditens duglighet och arbetsgivarens generositet. Någon bestämd arbetstid var ej fixerad. Butiken brukade öppnas kl. 8 och stängningen kunde stundom fördröjas ända till kl. 9 och 10 om kvällarna. Kunderna fingo under inga omständigheter köras ut, även om de endast infunnit sig för att "hålla låda", hämta brev och tidningar el.d. Handelsmannen var en av de första på platsen som höll daglig tidning. Han ombesörjde att kunderna där kunde lämna och hämta post samt prenumerera på tidningar. De vanligaste tidningarna voro Triumf (eller Trumf) samt en halvveckoupplaga av Aftonbladet. Några hade i bolag prenumererat på "Nyaste Kristianstadsbladet" eller på den i slutet av 80-talet startade Hässleholmstidningen.

Eh allmän åsikt i orten om handelsbiträden var, att dessa ville hålla sig lite förmer än bondpojarna och drängarna. De klädde sig fint, och det sades att de gärna skroderade om sina framgångar hos flickorna. Av bygdens manliga ungdom voro de stundom mindre väl sedda och fingo vanligen bära öknamnen knodda, sillastrybara och

ACC. N:R M. 12931:8.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

laudehoggara. (Sockret förekom i konformiga toppar. Det var endast de större kunderna som köpte en hel topp. Vid försäljningen lades toppen på sockerlådans kant, och med en yxa högg expediten av ett stycke, som så nära som möjligt skulle motsvara den vikt kunden önskade.- Men benämningen laudehoggare skulle nog närmast vara en insinuation att bokhållaren "knyckte ur pängalådan"). Mer än en gång hörde jag talas om att bodbetjänter vid dansbanorna fingo stryk av svartsjuka drängar. Föräldrarna varnade också sina döttrar för sällskap med bokhållarna - de voro inga karlar att lita på. Det var nog inte ovanligt att dessa herrar sökte vinna en förmögen bonddotter för att med hjälp av en god hemgift kunna starta egen affär.

De nämnda butikernas handelsområde var Ballingslövs by och fyra angränsande mindre byar. Men en del uppköp gjordes även i affärerna i den efter södra stambanans tillkomst snabbt växande Hässleholm - detta isynnerhet under de månatligen återkommande marknaderna. Tidigare hade resor gjorts ända till Kristianstad, isynnerhet av lantbrukarna. när de skulle gifta sig, eller för att köpa bohag vid barnens giftermål. Jag hörde mer än en tala om affä-

8

rensom de gjort i Hintzes stora bosättningsåffär. En lantbrukare - Nils Thorstensson i Kärlingeberga - berättade om en sådan "stadsäcka", som han gjort i slutet av 1860:talet tillsammans med sin fästmö för att göra inköp till bosättningen. I det nämnda varuhuset skulle de köpa möbler och mattor. Biträdet förde dem genom åtskilliga korridorer och trappor till matlagret i ett inre rum. "Men så rädd har jag sällan varit, och innerligt tackade jag Gud, när vi voro ute på gatan med livet i behåll". / "Vad kunde det vara för faror, som lurade där", undrade jag. - "Jo ser du, det var folk, som kommit in i det huset och aldrig kommit ut igen. Han som ägde den stora affären var frimurare. Och nänstans därinne var en lucka i golvet, där folk kunde ramla ner i källaren. Och vet du var de tog vägen sen! Jo de saltades och skickades till hundturken!" - "Inte tror väl farbror på sådana sagor", undrade jag. Då inföll en annan i sällskapet: "Jo, jag skall tala om, att i den socknen, där jag är barnfödd, var det en fjäringsbonne, som hade det rätt så knalt. Och så med en gång blev han rik som ett troll. Och vet du,

ACC. N:R M. 12931:10.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

10

var han fick pengarna ifrån! J^o, han hade varit just i den affären och köpt en tunna sill. Och när han kom hem och slog upp tunnan, så låg där allra överst ett par korslagda människohänder. Han begrep genast schäsen! Tunnan som han fått var avsedd för hundturken. Den som satte tunnan på vagnen och reste till stan med det samma, det var han. När han kom tillbaka hade han två tunnor sill - men hur många pengar han fått för att hålla tyst, det blev aldrig känt. Mycket var det!"

Någon hemsändning av varorna förekom inte, så vitt jag kan minnas. Mera avlägset boende lantbrukare kommo med skjuts och försågo sig för några veckor framåt. Torpare och andra mindre bemedlade fingo nöja sig med mindre inköp för kortare tid. De köpte även billigare och sämre varor, t. ex. amerikanskt fläsk och amerikanskt flott (det senare av bygdehumorn kallat "snilafett") samt senare, när detta kom i handeln margarin (det vanligaste var märket Zenith nr I - uttalat med stark tonvikt på sista stavelsen) den billigaste kaffesorten och de småbitar och smulor som blevo i sockerlådan. Kaffet var obränt och rostades hemma i en "kaffebrännare, samt blandades med

surrogat av olika slag t.ex. rostade ojästa brödtärningar, rostade ekollon o.d. jämte den oundgängliga tillsatsen av cikoria.

I disken var en lucka på gångjärn - en genomgång till kontoret, ett litet smalt rum innanför butiken. Där höll handlaren själv till och sysslade med skriverier och den rätt primitiva bokföringen, såvida ej stor tillströmning av kunder eller någon förnämligare sådan påkallade hans hjälp i butiken. I kontoret var även hyllor för lagring av finare varor , som ej lådde fukten och odören i butiken. Genom ett "öga" - en liten rund glasruta i dörren hade han uppsikt över butiken. De förnämligare kunderna bjödos in på kontoret. Det gällde att känna till vars och ens smak och veta i vilka fall öl, punsch, toddy eller körsbärsvin borde komma fram. "Bjudcigarrernas" finhet borde även lämpas efter kundens sociala ställning. Om butiken hedrades med besök av någon ståndspersons- eller storbonde fru, skulle denna bjudas in i "salen" på kaffe, och dessutom expedieras av handlaren själv. Om då någon husmanskvinna eller torparkäring var i butiken, kunde det hända att även hon fick åtnjuta äran att

//

ACC. N:R M. 12931:12.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

bliva expedierad av handlaren själv och få en strut karameller eller ett stycke "brunsocker" med sig hem till ungarna. Då kunde man med stolthet berätta för grannarna, att man blivit "expejert å handlare Andersen säl". Kunderna ~~voro även vana~~ voro för övrigt vana att vid varje affär få något "te pau tjöbed" - karameller, tvål, snus i dosan el.d. Till god köpmanssed hörde även att ge alla kunderna en passande julklapp - från 14:öres almanackan, tvål, en paket julgransljus till mera gedigna saker.

12

Kreditgivning förekom i stor utsträckning, särskilt när det gällde lantbrukarna. Flere av dessa hade årsräkning hos handlaren och lämnade smör, ägg, ost m.m. i avräkning till försäljning i butikem. Någon räkning eller kontokurant skrevs i regel inte ut, utan handelsmannens anteckningar genomgicks och kontrollerades vid årsskiftet eller någon annan överenskommen tid. Om inte skulden då kunde betalas kontant, skrevs en förbindelse till handlanden. Jag hörde ofta uttrycket "betala med växel". Alla dessa uppgörelser skedde på kontoret och med handelsmannen själv. Det var säkerligen trasslet med dessa årskrediter och en i förhållande till omsättning och

vinst för hög levnadsstandard, som var orsaken till att handlan-
den i slutet på 80:talet fick träda i likvidation, och att affären
sedan drevs mera försiktigt i broderns regi.

Småfolket betalade i regel kontant eller bytte sig till varor för
ägg, en smörtrilling eller ett stycke rökat fläsk. Det ansågs myc-
ket hedersamt, om de ansågos vara så säkra kunder att de blevo er-
bjudna kredit. I regel voro de måna om att göra rätt för sig, men
det ansågs som en oskriven lag, att de ej skulle påminnas om betal-
ning. När sedan en mera ordnad bokföring kom till stånd och räkning
skickades till kunden, togs detta mycket illa upp. Jag hörde mer än
en gång sägas: "Å vi så dåligt folk, så vi behöva bli krävda, så kunna
vi flytta te den andre handelsmannen".

Småfolket bytte sig även till varor genom att sälja skogsbär: hallon,
blåbär, björnbär och lingon till handlarens hushåll. På hösten läm-
nades även hasselnötter, för att tillgodose butikens behov av "ju-
lanöder". Det gällde ~~da~~ att i god tid träffa överenskommelse -
"tinga på" - att få lämna en viss kvantitet. Handlaren hade i regel

ACC. N:R M. 12931: 14. - 14 -

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

vissa leverantörer, som voro kända för att lämna goda varor.

Mycket vanligt var att glas och porslin lånades ut till kundernas

gillan. Någon särskild hyra erlades ej, men ersättning måste ~~er~~

betalas för sönderslagna eller skadade artiklar.

14